

<sup>1</sup> Sahnede dans eden assolistin yaptığıyla, düğünde dans edenin yaptığı arasındaki fark nedir? Peki, mobilya fabrikasında mobilya yapanların yaptığıyla, boş zamanında keyfine tahta eşya yapanların yaptıkları arasındaki fark nedir? Ya, bir reklam şirketinin “creative art department”ında slogan yazanların yaptıklarıyla, lisede matematik defterinden yırtılmış kağıtlara şiir yazanların yaptıkları arasındaki fark nedir? Birincilere “çalışma”, “emek” denir; ikincilereyse “tembellik”, “kaytarma”, “boş zaman”, “boş iş”, “eğlence” vs. denir. Çalışma ve tembellik arasındaki fark yapılanda değil, onun sermayeci zihindeki yansımasındadır. Her ikisi aynı şeyi yapsalar da birinin üzerinden sermaye yürür, diğeri sermayeden kaçabildiğince kaçmıştır. Birincide kazanç ya da kazanım vardır; yapılan için kazanılan para, “çalışırken” eğer zevk alabiliyorsa, fazladan kazanç hanesine yazılabilecek zevk,<sup>2</sup> çaktırılmadan kaytarılabilmişse, kazanılmış süre olarak kaytarma ve saire. İkincide kazancın ya da kazanımın değil hesaplanması, söz konusu olması bile mümkün değildir.

Aynı etkinliğin çalışma mı yoksa tembellik mi olduğunun saptanması yaşanandaki farklılıklarla temellendirilmez, zamanın mekanmışçasına düşünülmesiyle mümkün olur. Bunun için zaman üzerinde gidilip gelinebilecek, uzun ince bir yolmuş gibi tasarlanmalıdır öncelikle. Geçmiş ve gelecek yolun gelinmiş kısmı ve gidilecek kısmı gibi simetrik olmalıdır. Gelecek de geçmiş gibi sabit olmalıdır. Gelecek bilinmese de, en az geçmiş kadar bilinebilir nitelikte olmalıdır. Nasıl insan bulunduğu yerden ileri baktığında yolun önündeki kısmını, geriye baktığında ardındaki kısmı gördüğü gibi görebiliyorsa, gelecek de geçmişin anımsandığı gibi tahmin edilebilmelidir. Tabii ki göz yanıltabilir, yolun ilerisine gerisine bakıldığında; benzer biçimde, hafıza da yanıltabilir, tahminler de yanıltıcı olabilir. Yol nasıl adımla ya da metrelerle ölçülebiliyorsa, zaman da ölçülebilir olmalıdır. Böyle olduktan sonra geçmiş bir yol gibi parsellenmiş gibi görülebilir; gelecekte göz kararı parsellenebilir. Hatta, parseller yalnızca geleceğe dönük olarak değil geçmişe dönük olarak da değiştirilebilir. Bu parsellerden bir kısmı başkasına aittir. Onlar başkaları için ayrılmıştır. Geri kalan parseller de sahipsiz olarak yorumlanır; boş olarak görülür. Yani mekanmışçasına düşünülen zamanın sermayeleşmemiş olan kısmı boşuna harcanmış olarak değerlendirilir.

Bebeklik, çocukluk, ergenlik, gençlik, orta-yaşlılık, yaşlılık bu zaman denilen hayalî yolun

ana bölümleri olarak görülür. Bununla ilgili yol düzenlemesi önceden yapılmış gibidir: Bebeklikte bakımla dayatılmış ilkel toplumsallaşma, çocuklukta temel eğitim, ergenlikte aykırılıkların tecrübe edilmesi ve “çılgınlık”lar, gençlikte aile kurma ve meslek edinme, orta-yaşlılıkta iş hayatında yükselme ve çocuk yetiştirme, yaşlılıkta emeklilik ve torunlarla oyalanma. Her şey onca belirlenmiştir ki, sanki yaşanmasına bile gerek yoktur, yaşanmış da bitmiş gibidir. Azıcık somutlaştırıldığında bunların hiç yaşanmayacağı da ortaya çıkar aslında. Örneğin, bir genç için çocukluk ve temel eğitim nedir, ya da yaşlılık ve emeklilik nedir? İyice bulanık hafızanın izleri bulunsa da kendi çocukluğundan çok çevresinde gözlemlendiği çocuklardan soyutladığıdır çocukluk; çevresinde görebildiği kadarıyla oluşturur temel eğitim kavrayışını; benzer biçimde hiç yaşamamış olduğu yaşlılığı ve emekliliği anasından, babasından, ninesinden, dedesinden ve çevresindekilerden soyutladığıyla kavrar. Tabii ki tiyatro, kitap, sinema, radyo, televizyon gibi insanın bilinci ve bilinç dışıyla oynayan “idea” “yaratıcısı” aletlerin etkileri de yokumsanmamalı. Düşünsel olarak mekanlaştırılmış zamanın bölümleri arasında olduğu düşünülen farklar, içinde bulunulan anda insanlar arasında gözlenen, görünüş, davranış, yaşam biçimlerinin düşünsel olarak dondurulmuş hâllerinin farklarıdır. Burada zamanlar arası karşılaştırmayla yapılan an-içi mekanlar arası karşılaştırmaların ta kendisidir. Buna karşın zihinler zamanın mekanlaştırmasını sorgulanmaz biçimde kabullenecek biçimde koşullanmıştır.

Zamanın mekanlaşması bir kez sorguya suale mahal bırakmaz biçimde kendiliğinden anlaşılır olduğunda, gnosisleştiğinde, sermayeci zihnin her şeyin üzerine kurulduğu temel ögesi oluşmuş olur. Artık benimsenebilir, kısa dönem ve uzun dönem çözümlenmeleri yapılabilir. Kısa dönem - uzun dönem ayrımı iki türlü yapılır. İlk olarak işlevsel duruma bağlı tanımlanırlar. Buna göre kısa dönemde karar almada hesaba katılan etmenlerin yalnızca bir kısmı değiştirilebilir, uzun dönemdeyse tüm etmenler değişkendir. Buna bir de tüm etmenlerin sabit olduğu çok kısa dönem ve bazı sabit etmenlerin değişken hâle geldiği orta dönem de eklenir.

İkinci olarak kısa ve uzun dönem ayrımının biçimlendiği döngüsel zamana bağlı, pratik tanımlar vardır. Buna göre günlük, ya da haftalık çözümlenmeler çok kısa dönem, aylık ya da

mevsimlik olanlar kısa dönem, yıllık ya da üç yıllık olanlar orta dönem ve beş yıldan fazla zaman aralıklarını kapsayanlar uzun dönem çözümlenmeler olarak nitelenirler. Dönem ayrımının bu pratik tayini, işlevsel tayiniyle bağlantılıymış gibi, işlevsel tayinden türetilmiş yakınsamamış gibi görünse de, daha çok Kuzey Yarımkürenin orta bölgelerindeki doğal döngülere ve doğal döngüler üzerinde zaman içinde oluşmuş toplumsal döngülere bağlıdır. Bir sürecin sermayeleşebilmesi için tasarımı yapılabilmektedir. Ancak yaşanmış olanın tasarımı yapılabilir. O hâlde, yeni olanın sermayeleşmesi mümkün değildir. Önce yaşanıp bitmesi ve bu yaşanandan soyutlanarak tasarlanabilecek bir döngüye dönüşmesi gerekir. Kuzey Yarımkürenin orta bölgelerinde rastlanan sermayeleştirmenin temellendirilmesinde yardımcı olacak üç doğal döngü bulunmaktadır: Dünyanın kendi etrafından dönmesinden kaynaklanan ısı ve aydınlığın günlük döngüsel değişimi olarak gün, ayın gökyüzünde biçimden biçime girip ilk hâline dönmesi olarak ay, dünyanın güneş etrafında dönmesinden kaynaklanan ısı ve yağışların yıllık döngüsel değişimi olarak yıl. Bunların yanı sıra tarihsel olarak belirlenip yerleşmiş olduğu düşünülebilecek yedi günlük toplumsal bir döngü olarak hafta vardır. Bir kez bu tür döngüler tasarımı yapılabildiğinde, bunlara dayanarak parçellenen zamanla, sermayenin işleyişini doğa kuralıymışçasına gösterebilecek bir mekanik düzeneğe kavuşulmuş olur. Böylece, örneğin iş günü, sabahın, öğlenin ve akşamın yemek yeme zamanı, bunların aralarında kalan sürelerin çalışma zamanı ve geriye kalan sürenin İngilizceden kelimenin köken anlamıyla çevrilirse “yeniden yaratılma” anlamına gelen “recreation”, yani dinlenme zamanı olduğu bir döngü olarak tasarlanabilir ve bunun üzerine bir sermaye süreci kurulabilir. Sermayeci zihne göre “vakit nakittir”. Vakidin nakitleşmesi ancak döngüsel hâle gelmiş, mümkünse yinelenebilir ve yaygınlaştırılabilir olan, tasarımı yapılabilir süreçlerle mümkündür.

“İşçi sınıfı”nın kısa dönemli ve uzun dönemli çıkarlarından söz edilebilir mi? Akte bağlanmış zamanın kendiliğinden hiç bir güvencesi yoktur. Bağlayıcılığını sağlayacak zor ve iktidar ilişkilerinin de kurulması gerekir. Kısa dönemde “işçi sınıfı”nın pek de çıkarına olmayan, ancak uzun dönemde çıkarına olan ne olabilir? Uzun dönemde söz konusu çıkara karşılık gelen koşullar ve olanaklar nasıl güvence altına alınabilir? Yasayla mı, tüzükle mi,

anlaşmalarla mı? Akte bağlanmış olanı güvenceye alacak zor ve iktidarı emekçiler nasıl oluşturacaklardır? Can Yücel'in bir dergi toplantısında "bu işler tüzükle olmaz, ..." dediği söylenir. Emekçilerin akte bağlanmış, bağlanmamış her türlü çıkarlarının güvencesi emekçilerin birliğidir. Emekçilerin birliği akte bağlanamaz. Emekçilerin birliği sendika, sendikal üst kurumlar, parti, hatta devlet görünümünü alabilir. Ancak bu kurumsal yapıların gözleniyor olması emekçilerin birliğinin hâli hazırda bulunduğunu kanıtlamaz. Emekçilerin birliği her an yeni oluşmalıdır; yine değil, yeni oluşmalıdır. Güneş her sabah yeni doğar. Güneşin bu sabahki doğması eski doğmalarının tekrarı değildir; güneş yeni doğmuştur. Benzer biçimde emekçilerin birliği her an yine değil, yeni oluşmalıdır.

"Gelişmiş kapitalist ülkelerdeki" "işçi sınıfının" yüzyıllardır verdiği mücadele sonucu elde ettiği kazanımlardan imrenilerek söz edilir. Gerçekten, bu kazanımlar verilen mücadelelerin sonucu muydu? Yani onca eziyet çeken, işkenceler gören, hapisler yatan, sakat bırakılan, öldürülen mücadelecilerle muhtemelen hiç bir bağı bile bulunmayan zamane emekçileri arasındaki bu zamanlar arası acı-haz ticareti hayalden başka bir şey olabilir mi? Muhtemelen milyonlarca ölüm, ifadesi zor eziyetler ve nükleer patlamalara karşın bir şey değişmeyecekti, ancak Doğu Blok'uyla her an dipdiri ayakta duran komünizm tehlikesinin yarattığı ürküntüyle emekçilerin dünya çapındaki birliği hissedilir oldu. Artık, "yenik" olan komünizm, ondokuzuncu yüzyıldaki ve yirminci yüzyılın başındaki "hayalet" durumuna geri döndüğüne göre çalışma koşulları gelişmiş kapitalist dünyada da teknolojik değişimin getirdiği farklılıklar dışında ondokuzcu yüzyıl koşullarına doğru zorlaşacaktır. Tabii ki, hayalet her an canlanabilir ve herşey kökten değişebilir.

Emekçinin sermayeci kapana tutulmamış ya da ondan kurtulmuş olan zihni öyle kısa dönem - uzun dönem çözümlenmeleri almaz. Her şey anlıktır. An bazen bir dakika, bazen bir gün, bazen bir yıldır. Herhâlükârda an zamanda bir nokta değil bir süredir. Uzun dönem çözümlenme yerine anlık tavırlar geliştirebilir. Örneğin, emekçiler ihtiyarlayınca ne yapacakları üzerine pazarlığa oturmaktansa, o anda ihtiyar olan emekçiler için kaygulanıp onlara olanaklar sağlanması için savaşım verebilirler, ya da "sakatlanırsam, hastalanırsam ne yaparım?" diye pazarlığa oturacağına, diğer emekçilerle birleşip sakat ve hasta emekçiler

için hangi koşulları sağlarız diye tartışabilir, eylem yapabilirler. Her türü gerçek-dışı olan zamanlararası, çıkar odaklı, rasyonel değerlendirmelerden yola çıkarak geleceğini akitle güvenceye alan bu güvenceye güvendiği sürece “zarar” ederken, irrasyonel zamandaş emekçi dayanışmasıyla tüm emekçiler, sermaye genişlemesi sürse bile, her dönemde “kâr”lı çıkacaklardır.

Sermayeci zihnin uzun dönemle tasarımı yaptığı zaman zamanla değişir. Yani on yıl sonra ne olacağı konusundaki uzun dönem çözümlemesinden elde edilen sonuç, bir yıl sonra dokuz yıl sonra ne olacağı konusundaki aynı uzun dönem çözümlemesinden elde edilen sonuçla uyuşmaz.<sup>3</sup> Uzun dönem tasarımsaldır ve bu tasarım durmaksızın değişir; dolayısıyla uzun dönem çözümlemelerindeki zaman durmaksızın değişir. Emekçiler için işlevsel tanımıyla uzun dönem beklentisi gibi gözükmeyle birlikte, beklenti değil, umut olarak duran bir gerçek vardır: Tüm etmenlerin değiştiği süreçle, insanların assolist gibi çalıştıkları değil, düğünde dans eder gibi eyledikleri günler gelecektir.

## Notlar

1. Başlık Aşık Veysel'in söylediği iki dizıyla, bir deyişin birleştirilmesi ile oluştu. Dizelerde ilkindeki zamanı mekanlaştırmanın düşselliği ile ikincisindeki yaşanan zamanın gerçekliğinin oluşturduğu kontrast bulunmakta: Uzun ince bir yoldayım / yürüyorum gündüz gece. Gel zaman, git zaman deyişine gelince, devinim zamandadır, ama bu deyişe göre devinen zamandır, sanki zaman içinde devinen zaman(lar)dan söz edilebilir. İçinde devinilen zaman ile devinen zaman(lar) aynı olabilir mi? Dizelerdeki öznenin yerine zamanı koyacak biçimde dizeler ve deyiş birleştirildiğinde üzerinde düşünüldükçe yeni şeyler fark edilen hoş bir ifadeye dönüşüyor. Öylece zamana değin estetiğin ve mistisizmin çözülmesinde “yol alınıyor”.
2. Sovyetler Birliği dağıldıktan hemen sonra oralara gidenler arasında, para karşılığı cinsel ilişki kurduklarının her seferinde “bir de üzerine para veriyorlar,” diye şaşkınlık içinde düşündüklerini hisseden olmuş.

3. On onbeş yıla kalmaz kim bilir neler olur? On onbeş yılda, bir ihtimal, bu on onbeş yılın “on onbeş yıl” olması bile değişebilir.